

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГАА, ХӨГЖЛИЙН ХҮРЭЭЛЭН

ТӨСВИЙН ҮЙЛ ЯВЦ БА ТӨСВИЙН ХАРААТ БУС БАЙГУУЛЛАГА

Судалгааны төрөл: Харьцуулсан судалгаа
Судалгааны код: СТ-24/224
Хугацаа: 2024.11.18

ЗАХИАЛАГЧ: УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ДАРГА ДАШЗЭГВИЙН
АМАРБАЯСГАЛАН

Хянасан: ПСХХ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга
Д.Онолт

Судалгаа удирдсан: ПСХХ-ийн хэлтсийн дарга П.Түмэнцэцэг

Судлаач: Э.Дашзэгвэ, Р.Нургүл

Улаанбаатар хот

2024

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ	3
НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ТӨСВИЙН ҮЙЛ ЯВЦ.....	4
Төсвийн үйл явц	4
Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэлд парламентаас тавих хяналт	9
Урт хугацааны тогтвортой байдалд парламентаас тавих хяналт	9
Төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг	10
Төсвийн гүйцэтгэлийн хяналт	10
Монгол Улсын төсвийн үйл явц	11
ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. ТӨСВИЙН ХАРААТ БУС БАЙГУУЛЛАГА	13
Төсвийн засаглал.....	13
Төсвийн хараат бус байгууллага.....	13
ТХББ-ын олон улсын чиг хандлага, үндэсний эрх зүйн орчин	16
Төсвийн хараат бус байгууллагын хэлбэр.....	18
ТХББ-ын чиг үүрэг, үйл ажиллагаа	18
ТХББ-ын үйл ажиллагааны эдийн засаг, хүний нөөцийн баталгаа.....	20
ТХББ-ын ажлын алба.....	22
Ашигласан эх сурвалж:.....	24

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1: Дэлхийн зарим орны төсвийн мөчлөг	4
хүснэгт 2: Парламент дунд хугацааны төсвийн хүрээг хэлэлцдэг, баталдаг эсэх	9
хүснэгт 3: Парламент урт хугацааны тогтвортой байдлын дүн шинжилгээ хүлээн авдаг эсэх.....	9
хүснэгт 4: Парламент нь төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг явуулдаг эсэх.....	10
хүснэгт 5: Касгийн газраас төсвийн төслийг боловсруулах болон парламентаас түүнийг хэлэлцэн батлах хугацаа (монгол улс болон ЭЗХАХБ-ын зарим орнууд).....	11
хүснэгт 7: Дэлхийн улс орнуудын ТХББ-ууд	14
хүснэгт 8: Зарим орны тхбб-ын ажлын албадын төсөв, орон тоо	22

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс
БНСУ	Бүгд Найрамдах Солонгос Улс
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ДХЗХ	дунд хугацааны зарлагын хүрээ
ЕХ	Европын Холбоо
ОУВС	Олон Улсын валютын сан
ТТБтХ	Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль
ТХББ	Төсвийн хараат бус байгууллага
УИХ	Улсын Их Хурал
ҮАТА	Үндэсний ассамблейн төсвийн алба
ҮСХ	Үндэсний Статистикийн Хороо
ЭЗХАХБ	Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага

УДИРТГАЛ

УИХ-ын дарга Дашзэвгийн Амарбаясгалангийн захиалгаар “Төсвийн үйл явц ба төсвийн хараат бус байгууллага” сэдэвт харьцуулсан судалгааг Парламентын судалгаа, хөгжлийн хүрээлэнд гүйцэтгэв.

Судалгааны зорилго: Улс орнуудын төсвийн үйл явц дах парламентын хяналт, оролцоо, төсвийн хараат бус байгууллагын тогтолцооны хэлбэр, үндсэн чиг үүрэг үйл ажиллагаа, тэдгээрийн ажлын албадыг харьцуулан судлах.

Судалгааны бүтэц: Судалгааг захиалагчаас ирүүлсэн сэдвийн агуулгын дагуу 2 бүлэг, 11 дэд сэдвээр хийж гүйцэтгэв. *Нэгдүгээр бүлэгт*, төсвийн үйл явц, түүнд парламентаас тавих хяналт, төсвийн хэлэлцүүлэг болон төсөв батлах, төсвийн гүйцэтгэлд тавих хяналтын талаар, *Хоёрдугаар бүлэгт*, төсвийн хараат бус байгууллага, түүний хэлбэр, үйл ажиллагаа, чиг үүрэг, тэдгээрийн ажлын албадын талаарх тус тус мэдээллийг тус тус тусгав.

Судалгааны арга зүй: Судалгааг холбогдох эрх зүйн зохицуулалт болон ЭЗХАХБ, ОУВС зэрэг олон улсын байгууллагын ажлын тайлан, зөвлөмж, болон бусад байгууллага, эрдэмтэн судлаачдын бүтээлд судалгааны захиалга болон удирдамжид заасан чиглэлийн дагуу холбогдох мэдээллийг харьцуулан судлах, нэгтгэн дүгнэх арга зүйг ашиглан гүйцэтгэв.

Түлхүүр үг: *төсөв, төсвийн үйл явц, төсвийн цаглабар, төсвийн хараат бус байгууллага*

Keywords: *Budget, Budget Process, Budget Timing, Independence Fiscal Institutions*

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ТӨСВИЙН ҮЙЛ ЯВЦ

Төсвийн үйл явц

Парламент, түүний хороод төсвийн баримт бичгийг хянах хэлэлцэх, мөн нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, тэдгээрийг хэлэлцэхэд тодорхой хугацаа шаарддаг. Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (ЭЗХАХБ)-аас гаргасан “Төсвийн ил тод байдлын сайн туршлага” тайланд гүйцэтгэх засаглал төсвийн төслөө санхүүгийн жил эхлэхээс гурваас доошгүй сарын өмнө парламентад өргөн мэдүүлэх, харин парламент жил бүрийн төсвийн хуулийг санхүүгийн жил эхлэхээс өмнө баталж байхыг зөвлөжээ.

Төсвийн цаг хугацааны хуваарь буюу цаглабар гэдэг нь төсвийг боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэхдээ дагаж мөрддөг тодорхой хуваарь, үйл явцын дараалал бөгөөд энэ нь тухай улсын төсвийн хууль, эрх зүйн орчин, санхүүгийн жил, төсвийн үйл явц зэргээс хамаарч өөр өөр байж болно.

Ихэнх улс орны хувьд санхүүгийн жил нь хуанлийн жилтэй адилхан 01 сарын 01-нд эхэлж, 12-р сарын 31-нд дуусдаг бол зарим улс оронд хуанлийн жилээс өөр байдаг. Энэ нь тухайн улс орны санхүүгийн төлөвлөлт, төсөв зохиох онцлогоос хамаарна. Тухайлбал, Австралид санхүүгийн жил 07 сард эхэлж, ирэх оны 06 сарыг дуустал үргэлжилдэг бол Америкт 10 сард эхэлж, ирэх оны 09 сарыг дуустал үргэлжилдэг байна.

Дэлхийн зарим улс орны төсөв боловсруулах, хэлэлцэх, батлах, хянах процессыг тоймлон харуулбал:

Хүснэгт 1: Дэлхийн зарим орны төсвийн мөчлөг

Улс	Санхүүгийн жил эхлэх, дуусах (сар, өдөр)	Төсвийн үйл явц
1. Австрали ¹	07.01 – 06.30	<p>01-04 сард Сангийн яам бусад яам, агентлагуудаас эдийн засгийн мэдээлэл, санал хүлээн авч төсвийн төслийг боловсруулна.</p> <p>04 сард Засгийн газар төсвийн тэргүүлэх чиглэл, хуваарилалтыг хэлэлцэж, эцэслэн батална.</p> <p>05 сард Холбооны төсвийг 05 сарын хоёр дахь Мягмар гарагт Төлөөлөгчдийн танхимд танилцуулна. Үүнд төрөөс баримталж буй төсвийн бодлого, ирэх санхүүгийн жилийн зарцуулалтын төлөвлөгөөний тойм багтана.</p>

¹ Overview of the Budget Process
<https://www.pbo.gov.au/sites/default/files/2023-03/PBO%20Fact%20sheet%20-%20Overview%20of%20the%20Budget%20Process.pdf>

		<p>05-06 сард Төсвийг танилцуулсны дараа парламентын хороод хянаж хэлэлцээд, парламент төсвийн төслийг батална.</p> <p>07 сарын 01 Санхүүгийн жил эхэлснээр батлагдсан төсвийг хэрэгжүүлж эхэлнэ.</p> <p>Төсвийн хяналт (жилийн турш): Засгийн газар өөрчлөгдөж буй эдийн засгийн нөхцөл байдалд таамаглал, бодлогоо тохируулахын тулд жилийн дунд үеийн эдийн засаг, төсвийн тойм бэлтгэн гаргаж болно.</p>
2. АНУ²	10.01 – 09.30	<p>01-02 сард Удирдлага, төсвийн газар төсвийн төслийг боловсруулах ба энэ хугацаанд холбооны агентлагууд төсвийн саналаа ирүүлнэ.</p> <p>02 сарын эхээр Ерөнхийлөгч төсвийн саналыг Конгресст өргөн барина (ихэвчлэн 02 сарын эхний Даваа гарагт).</p> <p>03-04 сард Төлөөлөгчдийн танхим болон Сенатын Төсвийн хороод төсвийн төслийг хянаж, төсвийн тогтоолын төслийг боловсруулна. Энэ тогтоолоор нийт зардлын хязгаарыг тогтоох ба харин хөрөнгө хуваарилахгүй (ихэвчлэн 04 сарын 15-нд баталдаг).</p> <p>04-06 сард Төсвийн тогтоол гарсны дараа Төлөөлөгчдийн танхим болон Сенатын аль алины Төсөвлөлтийн хороод (Appropriations Committee) засгийн газрын хэлтэс, агентлагуудын зардлын нарийвчилсан төсвийн төслийг боловсруулж эхэлдэг.</p> <p>06-09 сар Төлөөлөгчдийн танхим ба Сенат төсвийн төслийг хэлэлцэж, нэмэлт өөрчлөлт оруулна. Конгресс 09 сарын 30 хүртэл төсвийн төслийг батална.</p> <p>09-р сарын сүүлээр Конгресс төсвийн төслийг баталсны дараа Ерөнхийлөгчид илгээх ба Ерөнхийлөгч хуулийн төслүүдэд гарын үсэг зурна (эсвэл хориг тавьж буцаана).</p> <p>10 сарын 01 Санхүүгийн жил эхэлснээр батлагдсан төсөв, хуваарилалтын дагуу хэрэгжиж эхэлнэ.</p> <p>Төсвийн гүйцэтгэл, хяналт. Төсвийн жилийн турш Удирдлага төсвийн газар нь зарцуулалт, төсвийн гүйцэтгэлийн тайланд хяналт тавьдаг.</p>
3. Герман³	01.01 – 12.31	<p>01-03 сар хүртэл Холбооны яамд Засгийн газрын бодлогын тэргүүлэх чиглэл, Холбооны сангийн яамнаас гаргасан санхүүгийн удирдамжид үндэслэн төсвийн саналаа бэлтгэнэ.</p> <p>04 сард Холбооны Сангийн яам төсвийн төслийг боловсруулна.</p>

² Time table of the budget process, <https://budget.house.gov/about/budget-framework/time-table-budget-process/>

³ Budget Review: Germany, OECD, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/budget-14-5jrw4sxb32q4.pdf?expires=1731853763&id=id&accname=guest&checksum=6AAFA39DD0E96C01352289B6FA16FC98>

		<p>05 сард Төсвийн төслийг Холбооны Засгийн газрын танхимд танилцуулж батлуулна.</p> <p>06-08 сард Төсвийн төслийг Бундестагт өргөн мэдүүлж, парламентын хороод хянаж хэлэлцэнэ. Энэ хугацаанд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санал гаргаж болно.</p> <p>09 сард Төсвийн төслийг Бундестагаар хэлэлцэж батална.</p> <p>10-р сард Бундестаг баталсны дараа төсвийг Бундесратад (Холбооны Зөвлөл буюу дээд танхим) хянуулахаар илгээнэ.</p> <p>10 сарын сүүлээр Төсвийн төслийг эцэслэн батална. Мөн Засгийн газар шаардлагатай үед төсвийг нөхөх зорилгоор нэмэлт хууль баталж болно.</p> <p>01 сарын 01 Батлагдсан төсвийг хуваариалтын дагуу хэрэгжүүлж эхэлнэ.</p> <p>Төсвийг хянах, тайлагнах (жилийн турш): Санхүүгийн жилийн туршид зарцуулалтад хяналт тавьж, тайлагнана. Холбооны Сангийн яам төсвийн төлөвлөгөөний биелэлтэд хяналт тавьдаг бөгөөд тайланг парламентад хүргүүлж болно.</p>
4. Их Британи⁴	04.01 – 03.31	<p>09-10 сард Сангийн яам төсөв боловсруулахын тулд эдийн засгийн таамаглал, саналуудыг хүлээн авч эхэлнэ.</p> <p>11 сард (Намрын мэдэгдэл) Сангийн сайд намрын тайланг танилцуулах ба эдийн засгийн шинэчлэлтийг тусгасан, төсвийн урьдчилсан шийдвэр, эдийн засгийн өсөлтийн төсөөлөл, зарцуулалтын төлөвлөгөө зэргийг багтааж болно.</p> <p>12-02 сард Ирүүлсэн саналууд, эдийн засгийн нөхцөл байдалд үндэслэн Сангийн яам төсвийн төслийг боловсруулна.</p> <p>03 сард (Төсвийн илтгэл) Сангийн сайд жилийн төсвийн мэдэгдлийг ихэвчлэн 03 сард гаргана. Үүнд татварын өөрчлөлт, зардлын хуваарилалт зэрэг ирэх санхүүгийн жилийн засгийн газрын санхүүгийн төлөвлөгөөг тусгана.</p> <p>03-04 сар хүртэл Төсвийг танилцуулсны дараа Нийтийн танхимаар хэлэлцүүлнэ. Парламентын гишүүд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санал гаргаж болно. Төсвийн төслийг парламентын хоёр танхим батална.</p> <p>04 сарын 01 Санхүүгийн жил эхэлснээр батлагдсан төсөв хуваарилалтын дагуу хэрэгжиж эхэлнэ.</p> <p>Хянах, тайлагнах (жилийн турш): Санхүүгийн жилийн туршид Сангийн яам нь төсвийн гүйцэтгэлд хяналт тавьж, эдийн засгийн өгөдлүүдийг нэгтгэн дүгнэдэг. Төсвийн гүйцэтгэл, эдийн засгийн нөхцөл байдлын талаар парламентад тогтмол мэдээлэл, тайлан бэлтгэн өгч болно.</p>

⁴ The new Budget timetable and the tax policy making process, <https://www.gov.uk/government/publications/the-new-budget-timetable-and-the-tax-policy-making-process/the-new-budget-timetable-and-the-tax-policy-making-process>

5. Европын холбоо (ЕХ)⁵	01.01 – 12.31	<p>01-04 сард Европын Комисс жилийн төсвийн төслийг боловсруулна. Үүнд оролцогч талуудтай зөвлөлдөх, тэргүүлэх чиглэлүүдэд үндэслэн санхүүжилтийн шаардлагын үнэлгээг хийх зэрэг орно.</p> <p>04 сарын сүүлээр Европын Комисс төсвийн төслийг Европын парламент болон Европын холбооны зөвлөл (ЕХЗ)-д өргөн мэдүүлнэ.</p> <p>05-06 сард Европын парламент төсвийн төслийг хянан үзэх ба нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санал гаргаж болно. Энэ үе шатанд Төсвийн хороо чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд төсвийн тэргүүлэх чиглэлийг хэлэлцэж, санал дүгнэлт гаргана.</p> <p>07-10 сард Европын парламентаар хэлэлцсэний дараа төсвийн төслийг хянуулахаар ЕХЗ-д шилжүүлнэ. Зөвлөл нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэх бөгөөд өөрчлөлт оруулах санал гаргаж болно.</p> <p>11 сард ЕХЗ-өөс ирүүлсэн саналыг Европын парламентаар хэлэлцүүлж төсвийн төслийг эцэслэж батална.</p> <p>01 сарын 01 Батлагдсан төсөв хэрэгжиж эхлэх бөгөөд Европын Комисс ЕХ-ны хөтөлбөр, санаачилгад хөрөнгө хуваарилах ажлыг удирдан зохион байгуулна.</p> <p>Хянах, тайлагнах (жилийн турш): Санхүүгийн жилийн турш төсвийн хэрэгжилтэд хяналт тавина. Европын Комисс төсвийн гүйцэтгэл, зарцуулалтын талаар тогтмол тайлан гаргана.</p>
6. Латви⁶	01.01 – 12.31	<p>04-06 сар Сангийн яам, бусад яам, газруудтай хамтран ирэх санхүүгийн жилийн төсвийн төслийг боловсруулна. Энэ үе шатанд эдийн засгийн төсөөлөл, бодлогын зорилтод тулгуурлан төсвийн тэргүүлэх чиглэлийг тодорхойлно.</p> <p>08 сард Төсвийн төслийг Засгийн газарт хэлэлцүүлэхээр өргөн мэдүүлнэ.</p> <p>09-12 сард Засгийн газар төсвийн төслийг Сеймд (парламент) хэлэлцүүлэхээр өргөн барина. Иргэд, оролцогч талуудаас санал авах зорилгоор нийтийн сонсгол зохион байгуулж болно.</p> <p>12-р сард Сейм төсвийн төслийг батална.</p> <p>01 сарын 01-нээс Баталсан төсвийг хуваарилалтын дагуу хэрэгжүүлж эхэлнэ.</p> <p>Санхүүгийн жилийн турш Сангийн яам хэрэгжилтэд хяналт тавьж, батлагдсан төсвийн хэрэгжилтийг хангаж ажилладаг.</p>

⁵ EU budget timing (pragmatic calendar), <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-budget-timeline/>

⁶ Budgeting in Lithuania, OECD, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/budget-10-5km36kl2ms7b.pdf?expires=1731855415&id=id&accname=guest&checksum=2736E42E67EAA86B096D284723D0E98B>

7. Япон⁷	04.01 – 03.31	<p>06 сард Засгийн газар эдийн засгийн ерөнхий нөхцөл байдлыг дүгнэж, эдийн засгийн тэргүүлэх бодлогыг тодорхойлж эхэлнэ.</p> <p>07 сард Яам, агентлагууд төсвийн саналаа бэлтгэж Сангийн яаманд хүргүүлнэ.</p> <p>08-10 сард Сангийн яам ирүүлсэн саналуудыг хянаж, хэлэлцэнэ.</p> <p>10-12 сард Засгийн газар төсвийн төслийг эцэслэж боловсруулна.</p> <p>12 сарын дундуур Засгийн газар төсвийн төслийг парламентад өргөн мэдүүлнэ.</p> <p>01-02 сард Парламент төсвийн төслийг хянаж хэлэлцэнэ. (Парламентын хороод хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, сонсгол хийх боломжтой)</p> <p>02 сард Парламент төсвийн төсөлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулна.</p> <p>03 сард Төсвийн төслийг батална.</p> <p>04 сарын 01 Санхүүгийн жил эхэлснээр батлагдсан төсвийг хэрэгжүүлж эхэлнэ.</p> <p>Хяналт. Санхүүгийн жилийн туршид төсвийн гүйцэтгэлд хяналт тавьж, шаардлагатай бол эдийн засгийн нөхцөл байдалд тохируулан зохицуулалт хийж болно.</p>
8. Солонгос	01.01 – 12.31	<p>01-06 сард Яам, агентлагууд төсвийн саналаа Сангийн яаманд ирүүлнэ.</p> <p>09-р сард Сангийн яам төсвийн төслийг парламентад өргөн барина.</p> <p>10-р сард Төсвийн төслийг парламентын холбогдох хороодоор хэлэлцүүлнэ.</p> <p>11-р сард Төсвийн төслийг 12 сарын 02-ны дотор батална.</p> <p>01 сарын 01 батлагдсан төсвийг хуваарилалтын дагуу хэрэгжүүлж эхэлнэ.</p> <p>Санхүүгийн жилийн туршид төсвийн хэрэгжилтэд Засгийн газар тасралтгүй хяналт тавьж, хэрэгжилт, үр ашигтай байдлыг хангах үүднээс аудитын шалгалтыг хийдэг.</p>

ЭЗХАХБ-ын “Төсвийн засаглалын талаарх зөвлөмж” (Recommendation of the Council on Budgetary Governance, OECD.(2015))-д парламент төсвийн шийдвэр гаргах, засгийн газарт хариуцлага тооцох үндсэн үүргийг гүйцэтгэдэг бол засгийн газар нь парламент, түүний хороодод төсвийн бүх үе шатанд (үүнд төсвийн өмнөх болон гүйцэтгэлийн шат орно) төсвийн үйл явцтай холбоотой асуудлаар хамтран ажиллах,

⁷ Japan's national budget Procedure and the public debt burden, European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577985/EPRS_BRI%282016%29577985_EN.pdf

төсвийн талаарх хүртээмжтэй, оролцоотой, мэтгэлцээн өрнүүлэх боломжийг бүрдүүлэх ёстой гэж заасан.

Олон улсын практикт, төсвийн төслийг боловсруулах явцад дунд болон урт хугацааны бодлогын талаар хууль тогтоогчдыг хангалттай мэдээллээр хангах, зөвлөлдөх, тэдний санал бодлыг харгалзан үзэх, ил тод байдал, төсвийн хариуцлагатай шийдвэр гаргах нөхцлийг сайн бүрдүүлэхийн хэрээр төсөв батлагдах явцад нэмэлт, өөрчлөлт бага орох болно гэж үздэг.

Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэлд парламентаас тавих хяналт⁸

ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудад парламент дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэлд хяналт тавих нь нийтлэг байдаг.

Хүснэгт 2: Парламент дунд хугацааны төсвийн хүрээг хэлэлцдэг, баталдаг эсэх

Улсын нэр	Улсын тоо	Хэлэлцдэг, баталдаг эсэх
Австри, Грек, Испани, Их Британи, Исланд, Израил, Итали, Канад, Латви, Словени, Герман, Финланд, Швед	13	Хэлэлцэж баталдаг
Австрали, Бельги, Дани, Солонгос, Нидерланд, Португал, Словак, Турк, Чех, Эстони, Япон	11	Хэлэлцдэг
АНУ, Люксембург, Норвег, Унгар, Франц, Шинэ Зеланд	6	Хэлэлцдэггүй
Ирланд, Польш, Чили, Швейцар	4	Бусад

Эх сурвалж: ЭЗХАХБ

Урт хугацааны тогтвортой байдалд парламентаас тавих хяналт⁹

ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудад төсвийн хараат бус байгууллагууд (Independent Fiscal Institution) нь парламентад урт хугацааны (10-15 жил) тогтвортой байдлын дүн шинжилгээг жил бүр хийж өгдөг.

Хүснэгт 3: Парламент урт хугацааны тогтвортой байдлын дүн шинжилгээ хүлээн авдаг эсэх

Улсын нэр	Улсын тоо	Урт хугацааны дүн шинжилгээ хүлээн авч, хэлэлцдэг эсэх
-----------	-----------	--

⁸ Budgeting and Public Expenditures in OECD Countries 2019, https://www.oecd-ilibrary.org/governance/budgeting-and-public-expenditures-in-oecd-countries-2018_9789264307957-en

⁹ Budgeting and Public Expenditures in OECD Countries 2019, https://www.oecd-ilibrary.org/governance/budgeting-and-public-expenditures-in-oecd-countries-2018_9789264307957-en

Испани, Их Британи, Люксембург	3	Төсвийн хараат бус байгууллагаас хүлээн авдаг.
Австри, Норвег, Турк, Шинэ Зеланд, Эстони, Япон	6	Зөвхөн Засгийн газраас хүлээн авдаг.
Австрали, Канад, Дани, Франц, Грек, Итали, Солонгос, Нидерланд, Швед	9	Төсвийн хараат бус байгууллага болон Засгийн газраас хүлээн авдаг.
Бельги, Чех, Герман, Унгар, Исланд, Израил, Латви, Португал, Словае, Словени	10	Дүн шинжилгээ хүлээн авдаггүй.
АНУ, Ирланд, Польш, Финланд, Швейцар, Чили	6	Бусад

Эх сурвалж: ЭЗХАХБ

Төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг¹⁰

ЭЗХАХБ-ын тайланд тэмдэглэснээр, ЭЗХАХБ-ын гишүүн орны парламентууд төсвийн төслийг өргөн мэдүүлэхээс өмнөх үе шатанд төсвийн бодлогын чиглэл, тэргүүлэх чиглэл, харилцан тохиролцооны асуудлаар хэлэлцүүлэг хийх хандлага харьцангуй нэмэгдэх болсон. Тухайлбал, 2012 онд төсвийн өмнөх хэлэлцүүлгийг 3 улс хийдэг байсан бол 2018 онд 13 улс хийдэг болжээ.

Хүснэгт 4: Парламент нь төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг явуулдаг эсэх

Улсын нэр	Улсын тоо	Төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг явуулдаг эсэх
Канад, Франц, Грек, Итали, Словени, Швед	6	Төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг явуулж, тайланг Засгийн газарт хүргүүлдэг.
Дани, Испани, Нидерланд, Португал, Швейцар, Шинэ Зеланд, Эстони	7	Төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг явуулдаг, гэхдээ тайлан гардаггүй.
АНУ, Австри, Австрали, Бельги, Солонгос, Исланд, Их Британи, Норвег, Латви, Люксембург, Словак, Турк, Унгар, Польш, Герман, Чили, Япон	17	Төсвийн өмнөх хэлэлцүүлэг явуулдаггүй.
Ирланд, Израил, Финланд, Чех	4	Бусад

Эх сурвалж: ЭЗХАХБ-ын орнууд

Төсвийн гүйцэтгэлийн хяналт

Төсвийг баталсны дараа парламент төсөвт тавих хяналтаа үргэлжүүлэн хэрэгжүүлэх бөгөөд энэ нь тухайн жилийн бодит зарцуулалтын талаарх мэдээлэл,

¹⁰ Budgeting and Public Expenditures in OECD Countries 2019, https://www.oecd-ilibrary.org/governance/budgeting-and-public-expenditures-in-oecd-countries-2018_9789264307957-en

цаг үеийн аудитын тайланд үндэслэн явагддаг. “Төсвийн ил тод байдлын сайн туршлага” тайланд тэмдэглэснээр, ЭЗХАХБ-ын гишүүн ихэнх орнуудад (70 орчим хувь) Засгийн газар сар бүр санхүүгийн тайлан гаргадаг, харин цөөн тооны улс улирал тутам гаргаж байна. Энэ тайлан нь төсвийн хэрэгжилтийн талаарх мэдээллийг парламентад өгдөг. Харин жилийн эцсийн тайлан нь Засгийн газраас төсвийн гүйцэтгэлийг тайлагнах гол тайлан юм.

Аудитын дүгнэлтэд парламентаас хяналт шалгалт хийснээр төсвийн хөрөнгийг зориулалтын дагуу зарцуулсан, бодлого төлөвлөсөн үр дүнд хүрсэн эсэхийг баталгаажуулж өгдөг. ЭЗХАХБ-ын зарим улсын парламентад Аудитын дээд байгууллагаас гаргасан тайлан хянах үүрэгтэй тусгайлсан хороо болох Аудитын хороо, эсвэл Төрийн хариуцлагын хороотой байдаг. Бусад улсуудын хувьд энэ үүргийг Төсвийн хороо, эсвэл түүний дэд хороод гүйцэтгэдэг байна.

Монгол Улсын төсвийн үйл явц

Монгол Улсын хувьд тухайн жилийн Төсвийн төслийг 06-р сараас эхлэн Засгийн газар, Сангийн яам боловсруулж, Засгийн газраар хэлэлцэн баталснаар 09-р сарын 01-нд УИХ-д өргөн барина. Төсвийн төсөлд Төрийн аудитын байгууллага, Төсвийн тогтвортой байдлын алба дүгнэлт гаргана. УИХ нь Төсвийн төсвийг хэлэлцэж 11-р сарын 15-ны дотор багтааж баталдаг.

Хүснэгт 5: Засгийн газраас төсвийн төслийг боловсруулах болон парламентаас түүнийг хэлэлцэн батлах хугацаа (Монгол Улс болон ЭЗХАХБ-ын зарим орнууд)

	Улс орнууд	Засгийн газар төсвийн төслийг боловсруулах		Парламентаар төсвийн төслийг хэлэлцэж батлах		
		эхлэх хугацаа	боловсруулах хугацаа	Өргөн барих	Хэлэлцэх хугацаа	Батлах
1	Австрали	01-р сар	4 сар	05-р сарын эхний Мягмар гараг	2 сар	06-р сарын 30
2	АНУ	01-р сар	1 сар	02-р сарын эхний Даваа гараг	7 сар	09-р сарын 30
3	Герман	01-р сар	4 сар	06-р сар	3 сар	09-р сар
4	Их Британи	12-р сар	3 сар	03-р сар	1 сар	03-р сарын 31
5	Литва	04-р сар	5 сар	09-р сар	3 сар	12-р сар
6	Япон	07-р сар	4 сар	12-р сар	4 сар	03-р сарын 31
7	Солонгос	03-р сар	3 сар	09-р сар	3 сар	12-р сарын 2
8	Монгол	06-р сар	3 сар	09-р сарын 01	2.5 сар	11-р сарын 15

ЭЗХХАБ гишүүн орнууддаа Төсвийн төслийг санхүүгийн жил эхлэхээс 3 сарын өмнө парламентад өргөн барьж, санхүүгийн жил эхлэхээс өмнө батлах нь зүйтэй гэж зөвлөсөн байдаг.

Westminster хэлбэрийн засаглал бүхий Их Британи болон Австралиас бусад улсууд нь ЭЗХХАБ-ын гаргасан зөвлөмжид нийцүүлэн Төсвийн төслийг санхүүгийн жил эхлэхээс гурван сараас доошгүй хугацаанд парламентад өргөн барьж байна. Монгол Улсын хувьд санхүүгийн жил эхлэхээс 04 сарын өмнө УИХ-д төсвийн төслийг өргөн барьж байгаа нь ЭЗХХАБ-ын зөвлөмжтэй бүрэн нийцэж байна. Харин парламентаар хэлэлцүүлэх хугацаа нь 2.5 сар байгаа нь судалгаанд хамрагдсан улсуудтай харьцуулахад (дунджаар 3 сар) харьцангуй бага байна.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. ТӨСВИЙН ХАРААТ БУС БАЙГУУЛЛАГА

Төсвийн засаглал

Европын комиссоос гаргасан зөвлөмжид “Төсвийн засаглал” хэмээх ойлголтыг “төсвийн бодлогыг төлөвлөх, батлах, хэрэгжүүлэх, хянах, үнэлэхэд нөлөөлдөг дүрэм, журам, процедурыг хэлнэ” гэж тодорхойлсон байдаг¹¹. Энэ ойлголт нь хоорондоо харилцан хамаарал, дотоод уялдаа холбоо бүхий дараах гурван бүрэлдэхүүн хэсэгтэй байх бөгөөд эдгээрт¹²:

- төсвийн зорилтыг хангахад чиглэсэн төсвийн дүрэм буюу төсвийн зохист харьцаа, хязгаар;
- дунд хугацаанд төсвийн удирдлагын тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн дунд хугацааны зарлагын хүрээ (ДХЗХ) буюу мэдэгдэл;
- хяналт, тэнцлийг хангаж, төсвийн тогтвортой байдлыг хангах, төсвийн хяналтыг хараат бусаар хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий байгууллагууд багтдаг.

Төсвийн хараат бус байгууллага

Төсвийн хараат бус байгууллага (ТХББ) гэдэг нь улс орны макро эдийн засгийн төлөв байдалд таамаглал гаргах, төсвийн төсөөлөл, төсвийн бодлого, төсвийн төлөвлөгөө, гүйцэтгэлийг үнэлэх, төсвийн дүрэм, шаардлага буюу төсвийн зохист харьцаа, хязгаарын хэрэгжилтэд хяналт тавих, засгийн газрын арга хэмжээний өртгийг тооцох замаар төсвийн тогтвортой байдлыг хангуулахад чиглэгдсэн хууль тогтоох (цөөн тохиолдолд гүйцэтгэх эрх) мэдлийн хүрээний хараат бус, бие даасан, эрх бүхий төрийн байгууллага юм¹³.

ТХББ-ын гол зорилго нь төрийн санхүүгийн ил тод, хариуцлагатай, тогтвортой байдлыг хангуулах явдал байдаг. Эдгээр байгууллагууд нь улс орны макро эдийн засгийн төлөв байдлыг бодитоор үнэлж таамаглал боловсруулах, улсын төсөв, санхүүгийн бодлого, үйл ажиллагаанд үнэлгээ, дүгнэлт өгөх, улмаар санал, зөвлөмж гаргах замаар хууль тогтоогчид, бодлого боловсруулагчид болон олон нийтэд төрийн санхүүгийн үйл ажиллагааны үр дагавар, үр нөлөөг ойлгоход нь туслалцаа, дэмжлэг үзүүлдэг байна.

Олон улсын валютын сан (ОУВС)-ийн 2022 оны мэдээлэлд дурдснаар¹⁴ дэлхий даяар 49 улс орны 51 төсвийн хараат бус байгууллага үйл ажиллагаа явуулж байсан бөгөөд 2024 онд Монгол Улс Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлийг байнгын үйл ажиллагаатай болгож шинэчлэн зохион байгуулснаар ТХББ бүхий 50 дахь орон болсон байна.

¹¹ “Ази, Номхон дайлан бүс дэх төсвийн засаглалыг сайжруулах нь”¹¹ судалгааны тайлан, АХБ 2020

¹² “Төсвийн тогтвортой байдлыг хангах, төсвийн сахилга бат, хяналт хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах механизм: бусад орнуудын туршлага” СТ-23/404, ПССХ

¹³ “Designing effective independent fiscal institutions” OECD 2018

¹⁴ ОУВС-ын ажлын тайлан WP/22/11 2022 (Fiscal Rules and Fiscal Councils: Recent Trends and Performance during the COVID-19 Pandemic)

Хүснэгт 6: Дэлхийн улс орнуудын ТХББ-ууд

№	Улс	ТХББ-ын нэр	Нэрийн товчлол (Англи)	байгуулагдсан он	Нэг хүнд ногдох ДНБ (ам.долл) 2023	Хүмүүний хөгжлийн индекс 2022	Хуулийн засаглалын индекс 2023
1	Австрали	Парламентын төсвийн алба	PBO	2012	64,711	0.946	0.80
2	Австри	Төсвийн зөвлөлдөх зөвлөл	FISK	1970	56,505	0.926	0.80
3	Бахам	Төсвийн хариуцлагын зөвлөл		2019	34,750	0.820	0.59
4	Бельги	Санхүүгийн дээд зөвлөл – Улсын салбарын зээллэгийн хэлтэс	HRF/CS F	1989	50,000	0.930	0.78
5	Бельги	Холбооны төлөвлөгөөний товчоо	FPB	1994	53,475	0.942	0.82
6	Бразил	Төсвийн хараат бус байгууллага	IFI	2016	10,043	0.760	0.49
7	Болгар	Төсвийн зөвлөл	FC	2015	15,797	0.799	0.56
8	Канад	Парламентын төсвийн алба	PBO	2008	53,371	0.935	0.80
9	Чили	Төсвийн зөвлөлдөх зөвлөл	AFC	2014	17,093	0.860	0.66
	Чили	Төсвийн бие даасан зөвлөл	CFA	2019			
10	Колумб	Төсвийн дүрмийн зөвлөл хороо	CCRF	2012	6,979	0.758	0.48
11	Коста-Рика	Төсвийн хараат бус зөвлөл	CFI	2021	16,595	0.806	0.68
12	Хорват	Төсвийн бодлогын хороо	FPC	2013	21,460	0.878	0.61
13	Кипр	Төсвийн зөвлөл		2014	34,701	0.907	0.68
14	Чех	Төсвийн зөвлөл	UNRR	2017	30,427	0.895	0.73
15	Дани	Данийн эдийн засгийн зөвлөл		1962	67,967	0.952	0.90
16	Эстони	Төсвийн зөвлөл	..	2014	29,483	0.899	0.82
17	Финланд	Финландын үндэсний аудитын алба	NAO	2013	53,755	0.942	0.87
18	Франц	Төрийн санхүүгийн дээд зөвлөл	HPCF	2013	44,460	0.910	0.73
19	Гүрж	Парламентын төсвийн алба	PBO	1997	8,120	0.824	0.60
20	Герман	Германы тогтвортой байдлын зөвлөлийн хараат бус зөвлөлдөх зөвлөл	IAB	2013	52,745	0.950	0.83
21	Грек	Парламентын төсвийн алба	HPBO	2010	22,990	0.893	0.61
22	Гренада	Төсвийн хариуцлага, хяналтын хороо	FROC	2017	10,463	0.793	0.60
23	Унгар	Төсвийн зөвлөл	FC	2009	22,117	0.851	0.51
24	Иран	Парламентын судалгааны төвийн Улсын салбарын газар	PSDMR C	1991	4,502	0.780	0.39
25	Исланд	Төсвийн зөвлөл	FSC	2016	78,881	0.959	0.81
26	Ирланд	Төсвийн зөвлөлдөх хороо	IFAC	2011	103,684	0.950	0.81
27	Итали	Парламентын төсвийн алба		2014	38,373	0.906	0.67
28	Кени	Парламентын төсвийн алба	PBO	2007	1,949	0.590	0.46
29	Латви	Төсвийн сахилгын зөвлөл	FDC	2014	23,184	0.879	0.80
30	Литва	Үндэсний аудитын алба	NAOL	2015	27,102	0.879	0.82
31	Люксембург	Төрийн санхүүгийн үндэсний зөвлөл	CNFP	2014	129,259	0.927	0.83
32	Мальта	Төсвийн зөвлөлдөх зөвлөл	MFAC	2015	37,882	0.915	0.68
32	Мексик	Төрийн санхүүгийн судалгааны төв	CEFP	1998	13,923	0.781	0.42

34	Нидерланд	Эдийн засгийн бодлогын шинжилгээний товчоо	CPB	1945	62,536	0.946	0.83
35	Нидерланд	Төрийн зөвлөл		2014			
36	Панама	Төсвийн зөвлөл		2018	18,662	0.820	0.51
37	Перу	Төсвийн зөвлөл	CF	2015	7,789	0.762	0.49
38	Португал	Төрийн санхүүгийн зөвлөл	CFP	2012	27,275	0.874	0.68
39	Румын	Төсвийн зөвлөл		2010	18,419	0.827	0.63
40	Серби	Төсвийн зөвлөл		2011	11,360	0.805	0.66
41	Словак	Төсвийн хариуцлагын зөвлөл	CBR	2012	24,470	0.855	0.78
42	Словени	Төсвийн зөвлөл		2015	32,162	0.926	0.69
43	Өмнөд Африк	Парламентын төсвийн алба	PBO	2014	13,000	0.717	0.57
44	Өмнөд Солонгос	Үндэсний ассамблейн төсвийн алба	NABO	2003	33,121	0.929	0.88
45	Испани	Төсвийн хариуцлагын хараат бус байгууллага	AIReF	2014	32,676	0.911	0.72
46	Швед	Төсвийн бодлогын зөвлөл	FPC	2007	56,305	0.952	0.85
47	Уганда	Парламентын төсвийн алба		2001	1,014	0.520	0.39
49	Их Британи	Төсвийн хариуцлагын алба	OBR	2010	48,886	0.940	0.78
49	АНУ	Конгрессын төсвийн алба	CBO	1974	81,695	0.927	0.70
50	Урагвай	Төсвийн зөвлөлдөх зөвлөл	CFA	2021	22,564	0.830	0.72
51	Вьетнам	Үндэсний ассамблейн санхүү төсвийн хороо	CFBA	2007	4,346	0.726	0.49
52	Монгол	Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл	FSC	2017 ¹⁵ / 2024	5,764	0.741	0.53

Эх сурвалж: ОУВС (2022); Хүний хөгжлийн тайлан 2023/2024 UNDP; Хуулийн засаглалын индекс 2023 (WJP)

Дээрх хүснэгтээс харахад, ТХББ бүхий 50 улсаас нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ 30 мянган ам.дол-аас дээш давсан 24 орон буюу 48 хувь нь байгаа бол 10-аас 30 хүртэлх хэмжээтэй 19 орон буюу 38 хувь, 10 хүртэлх хэмжээтэй 7 буюу 14 хувь тус тус байна.

Мөн тэдгээр улсын хүний хөгжлийн индекс 0.900-ээс дээш үзүүлэлттэй 21 орон буюу 42 хувь нь, 0.800-аас 0.900-ийн хооронд 17 орон буюу 34 хувь нь, 0.800-аас доош 12 орон буюу 24 хувь нь байна.

Хуулийн засаглалын индекс (Rule of Law Index)-ийн хувьд, тэдгээр 50 улсын 16 нь буюу 32 хувь нь 0.80-аас дээш үзүүлэлттэй, 23 улс буюу 46 хувь нь 0.80-аас 0.60-ийн хооронд, 11 улс буюу 22 хувь нь 0.60-аас доош үзүүлэлттэй байна.

Монгол улсын хувьд нэгд хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ 5,764 ам.дол, хүний хөгжлийн индекс 0.741, хуулийн засаглалын индекс 0.53 байна.

Эдгээр улсуудаас засаглалын хэлбэр, төрийн байгууламж болон ТХББ-ийн чиг үүрэг, институцчилал зэргийг нь харгалзан түүвэр байдлаар сонгосон 18 улсын, энэхүү судалгааны асуудалд хамаарах мэдээллийг харьцуулсан хүснэгтийг хавсралт 2-оос үзэж болно.

¹⁵ 2017 онд байгуулсан боловч 2024 оноос байнгын ажиллагаатай болсон.

ТХББ-ын олон улсын чиг хандлага, үндэсний эрх зүйн орчин

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (ЭЗХАХБ)-аас 2014 онд гаргасан олон улсын хэмжээнд баримтлах ТХББ-ын зарчмын талаарх зөвлөмжид 9 багц сэдвийн хүрээнд 22 зарчмыг томъёолсон байна. Эдгээрт¹⁶:

1. Тухайн орны онцлог байдал: ТХББ-ыг урт хугацаанд тогтвортой, үр дүнтэй бөгөөд үр нөлөөтэй ажиллуулахын тулд олон нийтийн дэмжлэг, улс төрийн хүрээний нэгдмэл зөвшилцөл зайлшгүй шаардлагатай. Гадаад улс орны сайн туршлага, загварыг шууд хуулбарлах бус тухайн улсын өөрийн онцлогт тохируулан бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааг тогтоох нь зүйтэй байдаг;
2. Бие даасан, улс төрөөс хараат бус байдал: ТХББ-ууд улс төрийн нөлөөнөөс ангид ажиллах ёстой. Удирдлагыг нь томилохдоо зөвхөн мерит зарчмыг удирдлага болгох шаардлагатай;
3. Бүрэн эрх: ТХББ-ыг эдийн засгийн таамаглал, төсвийн төсөөлөл, төсвийн шинжилгээ, төсвийн дүрэм, шаардлагын хяналт-шинжилгээ хийх зэрэг үүргүүдийг гүйцэтгэх чиг үүрэгтэйгээр, түүний эрх хэмжээг зөвхөн хуулиар тогтоосон байх ёстой;
4. Нөөц: ТХББ-ууд хуулиар хүлээсэн чиг үүрэг, бүрэн эрх болон зорилго, зорилтоо хэрэгжүүлэхэд хангалттай хүрэлцэхүйц санхүүгийн болон хүний нөөцтэй байх шаардлагатай. Тус байгууллагын төсөв нь ил тод байх шаардлагатай бөгөөд хараат бус үйл ажиллагаа явуулахын тулд тогтвортой олон жилийн санхүүжилттэй байх зохицуулалт хийх нь зүйтэй;
5. Хууль тогтоох байгууллагатай харилцах байдал: ТХББ парламентад төсвийн хууль батлах үйл явц болон парламент өөрийн хяналтын чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд нь ямар дэмжлэг, үйлчилгээ үзүүлэхийг нарийвчлан тодорхойлсон байх шаардлагатай. Тухайлбал, цаг үеэ олсон төсвийн шинжилгээ, тайлан, дүгнэлт гаргах гэх мэт;
6. Мэдээлэл гаргуулах эрх: ТХББ нь бодитой, нарийвчилсан, үнэн зөв дүн шинжилгээ хийхийн тулд хуулиар тогтоосон хязгаарлалтын хүрээнд төсөв, төсвийн төсөл бэлтгэхэд ашигласан санхүүгийн арга, аргачлалын талаарх Засгийн газрын мэдээлэлд хандах эрхтэй байх шаардлагатай;
7. Ил тод байдал: Санхүүгийн ил тод байдлыг дэмжих нь ТХББ-уудын гол зорилгын нэг бөгөөд олон нийтийн итгэлцэлийг бэхжүүлэхийн тулд холбогдох тайлан, судалгааг нийтэд түгээх зэргээр үйл ажиллагаагаа нээлттэй явуулах ёстой;
8. Харилцаа холбоо: ТХББ-ууд нь олон нийтээс төсөвт хяналт тавих санаачилга, чадамжийг дэмжиж ажиллахын тулд хэвлэл мэдээлэл, иргэний нийгэм, олон нийтийг энэ асуудалд үр дүнтэй татан оролцуулах харилцааны сувгуудыг хөгжүүлэх ёстой;

¹⁶ ЭЗХАХБ-ын ТХББ-ын талаар гаргасан зөвлөмж, 2014: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/301/301.en.pdf>

9. Хөндлөнгийн үнэлгээ: ТХББ-ууд нь хөндлөнгийн байгууллага, гадны шинжээчдээр өөрийн үйл ажиллагаагаа тогтмол үнэлүүлж, дүгнүүлдэг механизмтай байх нь зүйтэй.

ЭЗХАХБ энэхүү зөвлөмжийнхөө хэрэгжилтийн тайланг 2022 онд гаргасан бөгөөд ОУВС-аас мөн жил бүр ТХББ-ын талаар ажлын тайлан (working paper) гаргадаг байна.

Улс орнуудын хувьд БХББ-ын үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг дотоодын хууль тогтоомждоо дараах байдлаар тогтоосон байна.

- ТХББ-ын үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг зарим улс орнууд Үндсэн хуульдаа тусгасан байдаг байна. Тухайлбал Австри (13-р зүйл), Коста Рика (179-р зүйл), Итали (81-р зүйл), Испани (135) зэрэг улсууд Үндсэн хуульдаа төсөв тэнцвэртэй байх тухай заалт тусгасан байдаг¹⁷. Итали Улс гэхэд Үндсэн Хуулийн 81-р зүйлийн хэрэгжилтийн тухай 243/2012-р хууль гэж батласан байна.
- Зарим улс орнууд Парламентын, Төсвийн, Хариуцлагын гэх зэрэг хуулиар зохицуулсан байдаг. Жишээлбэл, Австралид Парламентын албаны тухай хууль, Австрид Холбооны төсвийн тухай органик хууль, Финландад Үндэсний аудитын албаны тухай хууль, Мексикт Холбооны Конгрессийн тухай хуулиар тус тус ТХББ-ын үйл ажиллагааг зохицуулжээ.
- Нидерланд, Бельги, Вьетнам зэрэг улсуудад ТХББ-ын үйл ажиллагааг эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны зарлиг, тогтоолоор үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тогтоосон байна.
- Зарим улс орнууд ТХББ-ын бие даасан, тусгайлсан хууль баталж, хэрэгжүүлсэн байна. Жишээлбэл, Дани Улсын Эдийн засгийн зөвлөл, түүний удирдлагын тухай хууль, БНСУ-ын Үндэсний ассамблейн төсвийн албаны тухай хууль гэх мэт.

Монгол Улсын хувьд 2010 онд Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль баталж, төсвийн дүрэм, шаардлагыг хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд улмаар 2017 онд энэ хуулийн хэрэгжилтийг хангуулах үүрэг бүхий Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлийг байгуулан ажиллуулж байсан хэдий ч байнгын ажиллагаатай бус, хууль эрх зүй, үйл ажиллагаа, санхүү, хүний нөөцийн хувьд хараахан бие даагаагүй байсан. Иймд 2023 оны 07 сарын 07-ны өдрийн Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулиар Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлийг байнгын ажиллагаатай болгон хуульчилсан байна.

¹⁷ Төсвийн тогтвортой байдал ба төсвийн алдагдлыг хязгаарлах зохицуулалт: гадаадын зарим орны туршлага ст-20/217, ПССХ

Төсвийн хараат бус байгууллагын хэлбэр

Тухайн улс орны засаглалын хэлбэр, төрийн байгууламж, түүхэн уламжлал зэрэг онцлог нөхцөл байдлаас хамааран ТХББ-ын хэлбэр, чиг үүрэг, оролцоо зэрэг нь харилцан адилгүй байдаг ажээ. Гэвч тэдгээр ТХББ бүхий улс орнуудыг тогтолцооны буюу институциллийн хувьд авч үзэхэд ТХББ нь дараах хэдэн нийтлэг хэлбэртэй байна. Үүнд¹⁸:

- Бие даасан ТХББ: ихэвчлэн тусгайлсан хуулиар байгуулагдаж, үйл ажиллагаа нь зохицуулагддаг. Чех, Словак, Швед гэх зэрэг парламентын засаглалтай улс орнуудад гол төлөв байх бөгөөд хамгийн түгээмэл хэлбэр нь юм. Эдгээр байгууллагууд төсвийн бодлогын өргөн хүрээний хяналтын чиг үүрэг хэрэгжүүлдэг;
- Парламентын төсвийн алба: АНУ, БНСУ зэрэг хүчтэй ерөнхийлөгчийн засаглалтай улсад парламентын төсвийн хяналтыг хүчтэй болгох, төрийн эрх мэдэл хоорондын хяналт-тэнцэлийг хангах байдлаар үүссэн бөгөөд улмаар Австрали, Канад, Гүрж зэрэг улсуудад ижил төсөөтэй байдлаар хэрэгжүүлсэн;
- Гүйцэтгэх засаглалын дэргэдэх ТХББ: Бельги, Нидерланд, Их Британи гэх мэт Үндсэн хуульт хаант засаглалтай улс орнуудад байдаг;
- Аудитын дээд байгууллагын дэргэдэх ТХББ: Франц, Финланд зэрэг цөөн хэдэн улсад байдаг хэлбэр.

Монгол Улсын тухайд 2024 онд бие даасан ТХББ хэлбэртэй “Төсвийн тогвортой байдлын зөвлөл”-ийг байгуулан ажиллуулж байна.

ТХББ-ын чиг үүрэг, үйл ажиллагаа

ТХББ нь төсвийн бодлого, төсвийн төсөл, төсвийн гүйцэтгэл зэргийг шинжлэн судалж, үнэлэхдээ дараах үйл ажиллагааг нийтлэг байдлаар хэрэгжүүлдэг байна. Үүнд¹⁹:

- Позитив шинжилгээ (Positive Analysis): Нийгэм, эдийн засгийн тодорхой, бодит баримт, мэдээлэлд үндэслэн объектив дүн шинжилгээ хийх арга зүй юм. Өөрөөр хэлбэл тодорхой үзүүлэлтүүдийн хамаарлыг судлан бодит байдлыг тогтоох бөгөөд ямар нэг үнэлгээ, дүгнэлт, шүүмж агуулахгүй;
- Норматив шинжилгээ (Normative Analysis): Нийгэм, эдийн засгийн бодлого, хөтөлбөр ямар байх ёстойг тодорхойлох бөгөөд тодорхой үнэт зүйл, үзэл баримтлал дээр суурилсан байдаг;
- Урьдчилсан шинжилгээ (Ex-Ante Analysis): Тодорхой бодлого, хөтөлбөр хэрэгжихээс өмнө түүний зардал, үр ашиг, үр нөлөөг урьдчилан таамаглах шинжилгээ юм;

¹⁸ ОУВС-ын ажлын тайлан WP/22/11 2022 (Fiscal Rules and Fiscal Councils: Recent Trends and Performance during the COVID-19 Pandemic)

¹⁹ ЭЗХАХБ-ын Эдийн засгийн хэлтсийн ажлын тайлан №1789 2024 (Independent Fiscal Institutions: a typology of OECD institutions and a roadmap for Latin America)

- Гүйцэтгэлийн шинжилгээ (Ex-Post Analysis): Тодорхой бодлого, хөтөлбөр хэрэгжсэний дараа, гарсан бодит өөрчлөлт, үр нөлөөг үнэлж дүгнэх шинжилгээ бөгөөд дэвшүүлсэн зорилт хэрэгжсэн эсэх, таамаглал, бодит байдалтай нийцсэн эсэх болон бодлого, хөтөлбөрийн цаашид сайжруулах арга замыг тодорхойлдог.

Харин цөөн хэдэн улс тухайлбал, Австри, Бельги, Герман Улсын ТХББ төсвийн бодлого зохицуулалт (Fiscal Policy Coordination)-ын чиг үүрэгтэй байдаг бол Бразил, Дани, Финланд, Гүрж, Грек, Мексик, Нидерланд, Румын, Вьетнам улсуудын БХББ нь төсвийн бодлогоос өөр бусад асуудал давхар эрхэлдэг байна. Төсвийн бодлого зохицуулалтын чиг үүрэг гэдэг нь дээр дурдагдсан үйл ажиллагаанаас гадна төсвийн бодлогод хяналт-шинжилгээ хийх, үнэлгээ дүгнэлт өгөх, хяналт тавих, санал, зөвлөмж гаргах зэрэг цогц арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх эрх, чадамж юм.

Парламентаар улсын төсөв батлах, хэлэлцэх үйл ажиллагаанд ТХББ-ууд дараах байдлаар оролцдог байна. Үүнд:

- Төсвийн төсөл бэлтгэхэд зориулан эдийн засгийн дунд, урт хугацааны төсөөлөл, таамаглал бэлтгэх: Бельги, Нидерланд, Вьетнам зэрэг улс;
- Заавал мөрдөх таамаглал боловсруулах: мөн Бельги, Нидерланд, Вьетнам зэрэг улс;
- ТХББ-ын төсөөлөл, таамаглалыг төсөв бэлтгэхдээ заавал ашиглах үүргийг Үндсэн хууль болон бусад хуулиар Засгийн газар хүлээдэг боловч мөнхүү өөрийн төсөөлөл, таамаглалыг ашиглах, ийнхүү ашигласнаа тайлбарлах эрхтэй: Бельги, Хорват, Кипр, Латви, Португал, Испани, Вьетнам зэрэг улс;
- Албан ёсны зөвшилцөл болон сонсгол хийх, өөрөөр хэлбэл, Засгийн газар төсөв боловсруулах, Парламент төсөв хэлэлцэх явцдаа ТХББ-тай зөвлөлдөх үүрэгтэй байх: Австри, Чили, Кипр, Финланд, Франц, Унгар, Итали, Латви, Литва, Люксембург, Мексик, Нидерланд, Португал, Румын, Серб, Словени, Испани, Их Британи, Уругвай, Вьетнам улсууд;
- Төсвийн үйл явцыг түдгэлзүүлэх: Унгар, Вьетнам улс.

Монгол Улсын хувьд, Төсвийн тогтвортой байлын тухай хуулийн 16¹ дугаар зүйлийн 16^{1.5} дахь хэсэгт зааснаар Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл дараах 6 бүрэн эрхийг хэрэгжүүлдэг. Үүнд²⁰:

- дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төсөл боловсруулахад баримтлах макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлт, төлөв байдлын таамаглал боловсруулах;
- Монгол Улсын дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төсөл, Монгол Улсын тухайн жилийн төсвийн төсөл, төсвийн тодотголын төсөл, улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөөний төсөл нь Монгол Улсын Их Хурлын хяналт

²⁰ Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль (2010): <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=503>

шалгалтын тухай хуулийн 22.1-д заасан шаардлагыг хангасан эсэх талаар дүгнэлт гаргах;

- Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэл, Засгийн газрын санхүүгийн нэгтгэсэн тайлан, улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөөний гүйцэтгэлийн тайланд дүгнэлт гаргах;
- Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хорооноос өгсөн чиглэлийн дагуу төсөвтэй холбоотой хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох, хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төслийн улсын төсөвт нөлөөлөл, ачаалал үзүүлэх эсэх талаар шинжилгээ хийх, дүгнэлт, зөвлөмж гаргаж танилцуулах;
- энэ хуульд заасан бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай мэдээлэл, судалгааг Засгийн газар, Монголбанк, Үндэсний статистикийн хороо, Санхүүгийн зохицуулах хороо, Санхүүгийн тогтвортой байдлын зөвлөл, эдийн засаг, хөгжлийн болон санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, холбогдох бусад төрийн байгууллага, эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагаас гаргуулан авах;
- Монгол Улсын дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төсөл, Монгол Улсын тухайн жилийн төсвийн төсөл, төсвийн тодотголын төслийг олон нийтээр хэлэлцүүлэхэд оролцож, санал өгөх.

ТХББ-ын үйл ажиллагааны эдийн засаг, хүний нөөцийн баталгаа

ТХББ хараат бус байх нь түүний хууль зүйн болон үйл ажиллагааны хамгаалалтаас гадна эдийн засаг, хүний нөөцийн бие даасан байдлаас ихээхэн шалтгаалдаг.

Иймээс зарим улс орнууд ТХББ-ын өөрийнх нь төсвийн асуудлыг тусгайлан зохицуулсан байдаг ажээ. ТХББ бүхий 30 гаруй улсад тухайн байгууллагын төсвийг дараах хэдэн арга хэрэгслийн хүрээнд шийдвэрлэдэг байна. Үүнд:

- ТХББ улс төрийн нөлөөллийн улмаас төсвөө хязгаарлуулах, тануулахаас сэргийлэхийн тулд тогтвортой, олон жилийн санхүүжилтийн зохицуулалтыг хийдэг. ЭЗХАХБ-ын 2022 оны ТХББ-ын баримтлах зарчмын зөвлөмжийн хэрэгжилтийн талаарх тайланд дурдснаар ТХББ бүхий нийт улсуудын 40 орчим хувь нь ийм зохицуулалт хийж баталгаажуулсан байдаг байна. Тухайлбал, Австрали, Нидерланд, Их Британи гэх зэрэг улсууд 3 хүртэл жилээр төсвийг нь төлөвлөж баталгаажуулдаг байна.
- Зарим тохиолдолд ТХББ-ын төсвийг дур зоргоор танахаас хамгаалахын тулд хууль тогтоомжид нь санхүүжилтийн нэр төрөл, хувь хэмжээг тодорхой зааж өгөх буюу эсхүл томъёонд суурилсан байдлаар тусгадаг. Жишээлбэл: Испани Улсын 6/2013 Органик хуульд зааснаар тус улсын Төсвийн хариуцлагын хараат бус байгууллага хуулиар тогтоосон, төрийн байгууллагуудаас хураадаг хяналтын хураамж болон төрийн захиргааны байгууллагуудын захиалгаар хийгдэх судалгаа, зөвлөх үйлчилгээний төлбөрөөр санхүүждэг байна.

- Зарим оронд ТХББ-ын төсвийг хангалттай, хүрэлцээтэй байдлыг хангах үүднээс парламентын дэгийн тусгай горим эсхүл тухайн асуудлыг эрхэлсэн бие даасан хороогоор дамжуулан хянаж, баталдаг. Жишээлбэл: БНСУ-ын Үндэсний ассамблейн төсвийн алба (YATA)-ны төсвийг Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр Үндэсний ассамблейн төсвийн бие даасан бүрэлдэхүүн хэсэг байдлаар нэгдсэн чуулганаар баталдаг. Ингэхдээ эхний ээлжид YATA төсвөө боловсруулж, Үндэсний ассамблейн Ерөнхий нарийн бичгийн даргад өргөн барина. Үүний дараа Засгийн газарт хүргүүлэх ба Засгийн газар төсөвт нэгтгэн Үндэсний ассамблейд өргөн мэдүүлдэг. Тэгэхдээ тухайн төсвийг Үндэсний ассамблейн төсөвт тусгахаас өмнө нь Танхимын удирдах хороогоор хэлэлцүүлж батлуулах ёстой байдаг байна.

Түүнчлэн дээр дурдсан 52 ТХББ-аас 43 нь ажлын албаны хүний нөөцөө бие даан сонгон шалгаруулах, томилох чөлөөлөх эрхтэй байдаг байна. Мөн 40 гаруй хувь нь ажлын албаныхаа цалин хөлсийг өөрөө тогтоодог. Нийт зөвлөлийн гишүүдийн 80 гаруй хувь нь цалин хөлс авдаг байна²¹.

Харин Монгол Улсын тухайд, Төсвийн тогтвортой байлын зөвлөлийн төсөв (үйл ажиллагааны зардал)-ийг Зөвлөлийн саналыг үндэслэн Улсын Их Хурлын төсөвт тусгадаг (ТТБтХ 16¹.19). Мөн зөвлөл нь бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд мэргэжил, арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх, мэдээлэл, нэгдсэн зохион байгуулалтаар хангах үүрэг бүхий ажлын албатай байж болох бөгөөд ажлын алба нь Улсын Их Хурлын Тамгын газрын бүтцэд хамаарна. Тус ажлын албаны бүтэц, орон тоог Улсын Их Хурлын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга баталдаг(ТТБтХ 16¹.17).

Түүнчлэн Зөвлөлд төсөвтэй холбоотой судалгаа, шинжилгээ хийхэд дэмжлэг үзүүлэх, туслах чиг үүрэг бүхий долоон орон тоотой төсвийн судалгааны нэгжийг Зөвлөлийн харьяанд ажиллуулж болох бөгөөд Судалгааны нэгжийн албан тушаалтныг Зөвлөлийн саналыг харгалзан мөн Улсын Их Хурлын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга томилж, чөлөөлдөг(ТТБтХ 16¹.18) ажээ.

ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын парламентын гуравны нэгээс илүүд нь парламентын ажлын албаны бүтцэд, эсхүл судалгааны албаны бүтцэд төсвийн шинжилгээ хийдэг тусгай нэгж байдаг байна. Эдгээр нэгжүүд ихэвчлэн 10 орчим ажилтантай байдаг бол Испани 2, Турк 40 албан хаагчтай байна. Их Британийн Нийтийн танхимын Хяналтын алба нь 14 ажилтантай байна. Тус нэгж нь парламентын тусгай хороодыг дэмжиж, үндсэн болон нэмэлт тооцоо, яамдын жилийн тайлан, зарцуулалтын хяналт, төлбөр тооцоо, төсвийн мэдэгдэл зэргийг системтэйгээр хянаж байдаг.

Зарим парламентад тусгайлсан нэгж байхгүй ажлын алба нь цөөн тооны мэргэшсэн боловсон хүчинтэй байдаг (5-аас 7 хооронд) байна. Үүнд Канад, Чех, Эстони, Латви, Норвеги улсуудын жишээг дурдаж болох юм²². Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын

²¹ ЭЗХАХБ-ын Эдийн засгийн хэлтсийн ажлын тайлан №1789 2024 (Independent Fiscal Institutions: a typology of OECD institutions and a roadmap for Latin America)

²² “Парламентын төсөв санхүүгийн хяналт:олон улсын туршлага” СТ-21/246, ПССХ

газрын Хяналт шалгалтын газарт Төсвийн хяналт, шинжилгээний хэлтэс 12 орон тоотойгоор ажиллаж байна.

ТХББ-ын ажлын алба

Нийт ТБХХ-ын буюу хувь нь ажлын албатай бөгөөд тэдгээрийн 60 орчим хувь нь 10-аас цөөн албан хаагчтай, 20 орчим хувь нь 30-аас дээш албан хаагчтай байна.

Хүснэгт 7: Зарим орны ТХББ-ын ажлын албадын төсөв, орон тоо

№	Улс	ТХББ-ийн нэр	Төсвийн жил	төсвийн хэмжээ (мян.ам.дол)	Орон тоо				
					Албан хаагч	Дарга	Зөвлөлийн Бгшүүд (ЗГ)	ЗГ бүтэц(Б), хагас(Х), эсхүл хавсардаг (БХ)	Бүгд
1	Австрали	Парламентын төсвийн алба	2019	5,202.00	39	1	-	Б	40
2	Австри	Төсвийн зөвлөлдөх зөвлөл	-	-	6		14	Х	21
3	Бельги	Санхүүгийн дээд зөвлөл – Улсын салбарын зээллэгийн хэлтэс	2020	5,096.00	43	1	2	Б	46
		Холбооны төлөвлөгөөний товчоо	2020	-	3	1	11	Х	15
4	Бразил	Төсвийн хараат бус байгууллага	2020	877.00	6	1	2	Б	9
5	Канад	Парламентын төсвийн алба	2021	5,122.00	41	1	-	Б	42
6	Чили	Төсвийн бие даасан зөвлөл	2020	391.00	3	-	5	Х	8
7	Чех	Төсвийн зөвлөл	2020	946.70	12	1	2	Б	15
8	Дани	Данийн эдийн засгийн зөвлөл	2020	3,718.00	28	4	40	Х	72
9	Эстони	Төсвийн зөвлөл	2020	80.46	3	1	5	Х	9
11	Финланд	Финландын Үндэсний Аудитын алба	2020	652.68	4	1	-	Б	5
12	Франц	Төрийн санхүүгийн дээд зөвлөл	2021	1,081.00	5	-	10	Х	15
13	Герман	Германы тогтвортой байдлын зөвлөлийн хараат бус зөвлөлдөх зөвлөл	2020	147.00	1	1	8	Х	10
14	Грек	Парламентын төсвийн алба	2020	490.00	7	1	4	БХ	12
15	Унгар	Төсвийн зөвлөл	2021	455.70	3	1	2	БХ	6
16	Исланд	Төсвийн зөвлөл	2021	280.10	0	1	5	Х	6

17	Ирланд	Төсвийн зөвлөлдөх хороо	2021	817.36	6	1	4	X	11
18	Итали	Парламентын төсвийн алба	2020	5,880.00	25	1	2	Б	28
19	БНСУ	Үндэсний ассамблейн төсвийн алба	2021	15,094.00	136	-	-	Б	138
20	Латви	Төсвийн сахилгын зөвлөл	2020	196.00	3	1	5	X	9
21	Литва	Үндэсний аудитын алба	2020	240.10	7	1		Б	8
22	Люксембург	Төрийн санхүүгийн үндэсний зөвлөл	2020	98.00	2	1	6	X	9
23	Мексик	Төрийн санхүүгийн судалгааны төв	2020	2,560.00	60			Б	60
24	Нидерланд	Эдийн засгийн бодлогын шинжилгээний товчоо	2020	16,758.00	122	1	2	Б	125
25	Португал	Төрийн санхүүгийн зөвлөл	2020	2,646.00	18	1	4	БХ	23
26	Словак	Төсвийн хариуцлагын зөвлөл	2020	1,372.00	15	1	2	БХ	18
27	Словени	Төсвийн зөвлөл	2020	490.00	4	1	2	БХ	7
28	Испани	Төсвийн хариуцлагын хараат бус байгууллага	2020	8,682.00	54	1	3	Б	58
29	Швед	Төсвийн бодлогын зөвлөл	2020	911.00	5	1	5	X	11
30	Их Британи	Төсвийн хариуцлагын алба	2020	3,713.00	21	1	3	X	25
31	АНУ	Конгрессын төсвийн алба	2021	57,292.00	264	1		Б	265

**-бүтэн цагийн буюу орон тооны, Хагас цагийн буюу орон тооны бус, ХБ-холомоз орон тоотой.
Эх сурвалж: ЭЗХАХБ (2024)²³*

Дээрх хүснэгтээс харахад, Парламентын төсвийн албад нь харьцангуй олон орон тоотой, их төсөвтэй байгаа бол Төсвийн зөвлөлийн ажлын албад нь харьцангуй цөөн орон тоотой байна.

Парламентын төсвийн алба нь парламентад хууль тогтоох, хяналт тавих чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд нь мэргэжил, арга зүйн туслалцаа, дэмжлэг үзүүлэх үндсэн чиг үүрэгтэй бөгөөд үүнд хууль тогтоогчдын хүсэлтээр төсвийн таамаглал, төсвийн төсөлд дүн шинжилгээ хийх, төсөвтэй холбоотой бусад судалгаа хийх, бодлого, арга хэмжээний зардал, үр ашгийн тооцоо хийх зэрэг үйл ажиллагаа багтана. Харин Төсвийн зөвлөл нь макро эдийн засгийн таамаглал боловсруулах, төсвийн дүрэм, шаардлага буюу төсвийн зохист харьцаа, хязгаарын хэрэгжилтэд хяналт тавих, үнэлгээ, дүгнэлт гаргах, төсвийн дунд болон урт хугацааны тогтвортой байдлын талаар зөвлөмж гаргах зэрэг илүү өргөн хүрээний чиг үүрэг хэрэгжүүлдэг байна.

²³ ЭЗХАХБ-ын Эдийн засгийн хэлтсийн ажлын тайлан №1789 2024 (Independent Fiscal Institutions: a typology of OECD institutions and a roadmap for Latin America)

Ашигласан эх сурвалж:

- Budgeting and Public Expenditures in OECD Countries 2019, https://www.oecd-ilibrary.org/governance/budgeting-and-public-expenditures-in-oecd-countries-2018_9789264307957-en
- Budgeting in Lithuania, OECD, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/budget-10-5km36kl2ms7b.pdf?expires=1731855415&id=id&accname=guest&checksum=2736E42E67EAA86B096D284723D0E98B>
- Japan's national budget Procedure and the public debt burden, European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577985/EPRS_BRI%282016%29577985_EN.pdf
- Overview of the Budget Process, <https://www.pbo.gov.au/sites/default/files/2023-03/PBO%20Fact%20sheet%20-%20Overview%20of%20the%20Budget%20Process.pdf>
- Time table of the budget process, <https://budget.house.gov/about/budget-framework/time-table-budget-process/>
- Understanding the Federal Budget Cycle
- https://presidentialtransition.org/wp-content/uploads/sites/6/2022/12/R2G-Budget-Cycle-Graphics_Online-Resource_FINAL-12.12.22.pdf
- Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль (2010): <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=503>;
- Дэлхийн улс орнуудын нэг хүнд ногдох ДНБ (Дэлхийн Банк): <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG>;
- Хүний хөгжлийн тайлан 2023/2024 UNDP: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>;
- Хуулийн засаглалын индекс 2023 (WJP): <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/>;
- ЭЗХАХБ-ын ТХББ-ын талаар гаргасан зөвлөмж, 2014: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/301/301.en.pdf>;
- ЭЗХАХБ-ын Эдийн засгийн хэлтсийн ажлын тайлан №1789 2024 (Independent Fiscal Institutions: a typology of OECD institutions and a roadmap for Latin America);
- ОУВС-ын ажлын тайлан WP/22/11 2022 (Fiscal Rules and Fiscal Councils: Recent Trends and Performance during the COVID-19 Pandemic);
- “Designing effective independent fiscal institutions” OECD 2018;
- “Do institutional aspects shape the effectiveness of independent fiscal institutions? The case of countries' compliance with EU fiscal rules” WPS No 1, EU IFIs;
- “Overview of parliamentary oversight tools and mechanisms” Transparency International. 2022;

- “Төсвийн тогтвортой байдлыг хангах, төсвийн сахилга бат, хяналт хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах механизм: бусад орнуудын туршлага” СТ-23/404, ПССХ;
- “Парламентын төсөв санхүүгийн хяналт: олон улсын туршлага” СТ-21/246, ПССХ;
- Төсвийн тогтвортой байдал ба төсвийн алдагдлыг хязгаарлах зохицуулалт: гадаадын зарим орны туршлага СТ-20/217, ПССХ;
- Төсвийн тухай мэдээлэл, ТТБЗ, 2024.

Хавсралт 1: Зарим орны Төсвийн хараат бус байгууллагуудын статус, үйл ажиллагааны харьцуулалт

№	Улсын нэр	ТХББ-ын нэр	Үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэс	Байгуулагдсан он	Үйл ажиллагааны хамрах хүрээ	Зөвлөлийн гишүүдийн тоо	Ажлын албаны орон тоо	Позитив шинжилгээ	Норматив шинжилгээ	Урьдчилсан шинжилгээ								Гүйцэтгэлийн шинжилгээ	Төсвийн бодлого зохицуулалт	Төсөвт хамаарахаас бусад	Төсвийн үйл явц дахь оролцоо				
										Таамаглал боловсруулах	Таамаглал үнэлэх	Зөвлөмж	Урт хугацааны тогтвортой байдал	Зорилтод нийцсэн эсэх	Өртгийн шинжилгээ	Төсвийн дүрэм, шаардлагын хяналт-шинжилгээ	Төсвийн төсөлд ашиглах Таамаглал бэлтгэх				Заавал мөрдөх таамаглал	Баримтлах эсхүл үндэслэлээ тайлбарлах	Албан ёсны зөвшилцөл ба сонголт	Төсвийн үйл явцыг түгээгүүлэх	
1	Австрали	Парламентын төсвийн алба	Парламентын албаны тухай хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт (Парламентын төсвийн албан хаагчийн тухай)	2012	Төв Засгийн газар	7	40	1	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
2	Австри	Төсвийн зөвлөлдөх зөвлөл	Холбооны төсвийн тухай органик хууль	1970	Засгийн газар	15	21	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	0	0	0	1	0	
3	Бельги	Санхүүгийн дээд зөвлөл – Улсын салбарын зээллэгийн хэлтэс	Эзэн хааны 49-р зарлиг	1989	Засгийн газар	12	46	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	1	0	0	0	1	0	0	
5	Канад	Парламентын төсвийн алба	Холбооны хариуцлагын тухай хууль	2008	Засгийн газар	1	42	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
6	Коста-Рика	Төсвийн хараат бус зөвлөл	Төрийн санхүүг бэхжүүлэх тухай хууль	2021	Төрийн санхүүгийн бус салбар	5	0	1	1	0	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
7	Дани	Данийн эдийн засгийн зөвлөл	Эдийн засгийн зөвлөл, түүний удирдлагын тухай хууль	1962	Засгийн газар	26	72	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	
8	Финланд	Финландын Үндэсний Аудитын алба	Үндэсний аудитын албаны тухай Хууль	2013	Засгийн газар	7	140/5	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0	1	0	

9	Итали	Парламентын төсвийн алба	Үндсэн Хуулийн 81-р зүйлийн хэрэгжилтийн тухай 243/2012-р хууль	2014	Засгийн газар	5	28	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0
10	Литва	Үндэсний аудитын алба	Үндэсний аудитын албаны тухай хууль	2015	Засгийн газар	1	9	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0
11	Мексик	Төрийн санхүүгийн судалгааны төв	Холбооны Конгрессын тухай хууль	1998	Төв Засгийн газар	6	47	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0
12	Нидерланд	Эдийн засгийн бодлогын шинжилгээний товчоо	Эзэн хааны зарлиг	1945	Засгийн газар	3	125	1	0	1	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1	1	0	0	0
13	БНСУ	Үндэсний ассамблейн төсвийн алба	Үндэсний ассамблейн төсвийн албаны тухай хууль	2003	-	1	138	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0
14	Испани	Төсвийн хариуцлагын хараат бус байгууллага	6/2013 Органик хууль	2014	Засгийн газар	5	58	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0	1	1	0
15	Их Британи	Төсвийн хариуцлагын алба	Төсвийн Хариуцлага болон Үндэсний Аудитын тухай Хууль	2010	Засгийн газар	3	25	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	0	0	1	0	1	1	0
16	АНУ	Конгрессын төсвийн алба	Конгрессын Төсөв болон Зардлын Хяналтын тухай Хууль	1974	Төв Засгийн газар	1	265	1	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
17	Вьетнам	Үндэсний ассамблейн Санхүү, төсвийн хороо	Үндэсний ассамблейн 34/2008/КД-ТТг тогтоол	2007	Засгийн газар	5	37	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
18	Монгол	Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл	Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль	2023	Засгийн газар	7	2																	

Эх сурвалж: ОУВС (2022)²⁴

²⁴ ОУВС-ын ажлын тайлан WP/22/11 2022 (Fiscal Rules and Fiscal Councils: Recent Trends and Performance during the COVID-19 Pandemic)